

Kaliteli Bir Yaşam Alanı İçin Türkiye ve Avrupa Birliği (AB)'de Uygulanan Çevre Politikaları

Murat AYAN

¹ Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Adıyaman, Türkiye

Özet

Kaliteli bir yaşam alanı için kent yöneticilerine büyük görev ve sorumluluk düşmektedir. Çevre politikası; ülkelerin çevre konusundaki tercihleri, çevre sorunlarının önlenmesi ve bu tercihleri yansıtan amaç ve hedeflerinin belirlenmesi için benimsedikleri ilkeleri ve alınması gereken tedbirleri içeren bir bütün olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda, Çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik çevre politikaları temelde; kirleten öder, ihtiyat, önleme ve işbirliği ilkeleri kapsamında yürütülmektedir. Bu çalışmada; çevre kirliliği ve nedenlerine yönelik son yıllarda ülkemiz ve Avrupa Birliği'nde yapılan çevre kirliliğini önlemeye yönelik politikalar kısaca ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevresel Kirliliği, Çevre Politikaları.

Abstract

Big responsibilities and duties fall on the shoulders of provincial managers for the sake of a quality life. The environmental policy can be defined as a unity which includes the adopted principles and measures to be taken in order to determine the objectives and goals reflecting the environmental preferences of countries for preventing the environmental problems. Within this scope, the environmental policies related to prevent the environmental pollution is conducted within the frame of some principles such as polluter shall be the payer, caution, prevention and collaboration. In this study; environmental pollution, its reasons and policies related to the prevention of environmental pollution recently in our country and European Union will be briefly described.

Keywords: Environment, Environmental Pollution, Environmental Policy.

Giriş

Yaşam alanı olarak kenti tanımladığımızda; çevre, nüfusun büyüklüğü ve yapısı, idari statü, iş bölümü ve uzmanlaşma, örgütlenme biçimi, işlev alanlarındaki farklılaşma, iş gücünün sektörel dağılımı, heterojenlik, fiziksel doku, üretim yapıları vb. birçok konu üzerinde düşünmek gerekir.

Çevre kavramının yerleşim boyutu denildiğinde; değişik türdeki yerleşim yerlerinin nitelikleriyle büyüklükleri akla gelir. Yerleşimler ya kentsel ya da kırsal niteliktedir. Kentsel alanlarla kırsal alanlar arasında önemli nitelik farkları vardır. Nüfusun az, dağınık ve örgütlenmemiş olduğu kırsal alanlarda başlıca ekonomik uğraş türü tarımdır. Oysa, kalabalık, yoğun nüfuslu ve örgütlenme düzeyinin yüksek olduğu kentlerde başat ekonomik etkinlik alanları sanayi ve hizmet dallarıdır. Kentlerle köyler arasındaki farklılıklar salt nüfus sorunundan kaynaklanmamaktadır. İşbölümü, örgütlenme ve uzmanlaşma da bu ayrımın dikkate alınması gereken ölçütlerdir. Kentsel ve kırsal alanların özellikleri fiziksel ve doğal çevrenin bileşenlerini yakından etkiler ve biçimlendirir.

Nüfusun çoğunluğunun yerleşim yeri olarak kentleri tercih etmeleri sonucunda bu yaşam

---

¹ Corresponding author: Address: Business Administration, Management and Organization, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University, 02040, Adıyaman, TURKEY. E-mail address: muratayan@adiyaman.edu.tr, Phone: +90416223382050 Fax: +904162232110

alanlarında çevresel kirliliğe yol açılmaktadır. Bu kapsamda, merkezi ve yerel yönetimler çevre kirliliğini önlemeye yönelik yerel, ulusal ve bölgesel çevre politikaları geliştirmektedir.

1. Çevre Kavramı ve Tanımları

Çevre kavramı sözlüklerde uzunca bir zamandan beri var olmasına karşın, günlük dilde kullanılmasının yaygınlık kazanması 20.yüzyılın ikinci yarısına rastlar.[1] Çevre; insanın sosyal, biyolojik ve kimyasal bütün faaliyetlerini devam ettirdiği bir ortam olarak tarif edilir.[2] Çevre ve ekoloji dengelerin tümüdür. Çevre insanların da yaşamlarını ve nesillerini sürdürdükleri ve karşılıklı etkileşim içinde buldukları doğal, yapay ve kültürel ortamdır.[3] Çevre, insan faaliyetlerinin ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır.[4]

Çevre; canlıların ve bitkilerin içinde varlıklarını sürdürdükleri yaşam alanıdır ve atmosferi, okyanusları, gölleri, ırmakları, dağları, toprakları ve insan eliyle yapılmış yerleşim alanlarını (kentleri) kapsar. Bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılar bu çevrede, birlikte ve diğer cansız varlıklarla karşılıklı bağımlılık içinde yaşarlar.[5]

Çevreyi genel kapsamıyla iki türde tanımlayabiliriz. **Birincisi;** doğarken tabiatta bulunduğumuz canlı ve cansız varlıkların denge içerisinde yaşadıkları, mahluk sıfatını ilk hali ile koruyan “*doğal çevre*” dir. **İkincisi ise;** insanlığın yaşama savaşına bağlı olarak mücadele etmek sureti ile kendi standartlarına uydurmak için doğal çevreyi değişime uğratarak oluşturduğu “*yapay çevre*” dir.[6] Yapay çevre ise; insanın bilgi ve kültür birikimine dayalı olarak, doğal çevresinde bulduğu yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kullanarak yaratmış olduğu çevredir. Yapay çevrenin temel özelliği tümüyle insan elinden çıkmış olmasıdır. Oluşturulduğu dönemin ya da dönemlerin toplumsal bilgi birikimi, teknolojisi ve değerleri yapay çevreye olduğu gibi yansır. Örneğin; gecekondular, köy evleri, anıtlar, meydanlar, yollar hep yapay evrenin parçalarıdır. İnsanların hem karşı davranışta bulunduğu hem de biçim kazandırmaya çalıştığı yer çevredir.[7] Genellikle iki tür çevreden bahsedilmektedir; doğal çevre ve yapılanmış çevre, yapılanmış çevre denince de kırsal ve kentsel yerleşmeler anlaşılmaktadır.[5]

Çevre bir koşullar bütünü olarak tanımlanabilir. Canlı ve cansız tüm varlıklar üzerinde, zaman-mekân koordinatları içinde, iç ve dış etkileri olan koşullar bütünüdür.[8] Çevre kavramına daha da açıklık kazandırabilmek için çevrenin; tüm canlı varlıkları (biyotik çevre), cansız varlıkları (abiyotik çevre; doğadaki fiziksel ve cansız kimyasal unsurlar), canlı varlıkların eylemlerini etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal tüm etmenleri kapsadığı belirtilebilir.

Fiziksel çevre kavramının karşıtının, toplumsal çevre olduğu ifade edilebilir. Belli bir fiziksel çevrede yaşayan insanların içinde buldukları toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlerin bir gereği olarak oluşturmuş oldukları ilişkiler bütünü toplumsal çevreyi oluşturur. Aile ve komşuluk ilişkilerinden başlayarak eğitim, sağlık, kültür ve çalışma koşullarına, yöneten-yönetilen ilişkilerine kadar uzanan tüm davranışlar toplumsal çevrenin parçalarıdır. Fiziksel çevre ile toplumsal çevre birbirini bütünler. Fiziksel çevre toplumsal çevreden, toplumsal çevrede fiziksel çevreden etkilenir.

Çevre kavramı, insanoğlunun yaşama biçimlerindeki ve toplumsal koşullardaki değişimlere koşut olarak gelişmekte ve değişmektedir.[8] Çevre; bir canlı organizmayı veya bir canlı

topluluğu yaşama süresince etkileyen her türlü, biyotik ve abiyotik (sosyolojik, kültürel, tarihsel, iklimsel, fiziksel) faktörlerin tümü olarak tanımlanmaktadır.[9]

Çevre, yaygın olarak “*canlıların içinde yaşadıkları ortam*” olarak algılanıp, tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bazı düşünürler çevreyi, “*dış çevre*”; toplum, iktidar (politika), ekonomi ve doğa bileşenlerinden oluşan, “*iç çevre*”; düşünme-düşünce, bilgi, duygu, anlam, sanat ve bunlar arasında köprü görevini gören teknik - teknolojik, ahlaki ve tarihi çevrelerini saymaktadırlar. Bu çevrelerin kombinasyonlarından da 4095 farklı çevrede yaşandığı savı ortaya konmaktadır.[10]

2. Kent Yaşamında Çevre

Yerleşim yerlerinin büyüklükleri göz önünde tutularak çevre, mahalleden uluslar arası plana dek uzayan bir kademelenme çerçevesinde farklı nitelikler gösterir. Yerel ve bölgesel çevre ayrımı, çevre sorunlarının hem oluşumu hem de çözümünü açısından önem taşır. Bölgesel çevre, bir ülkenin kendi sınıfları içinde olabileceği gibi birkaç ülkeyi ya da birden çok ülkenin belli yörelerini kapsayabilir. Coğrafi kapsam, çevreyi ulusal ve uluslar arası çevre olarak ikili bir ayrıma konu yapmayı da anlamlı kılar. Ulusal boyut, bir ülke içinde değişik yörelerin çevre değerlerinin ve özelliklerinin oluşturduğu ulusal çevre varlığını belirler. Bu boyut, ulusal çevre düzenlemelerini ve çalışmalarını tanımlayan, ülkenin egemenlik alanı ile bağlantılı siyasal bir boyuttur. Uluslar arası boyutta ise çevre uluslar arası topluluğun değerleri ve koyduğu kurallar yönünden ele alınır. Çevre kavramının kazanmış olduğu önem, onu uluslar arası boyuta taşımıştır. Çevre tüm insanlığın malı olmuştur. Kimi uluslar arası kuruluşlar barış, kardeşlik ve dayanışma gibi değerlerin yanı sıra çevre değerlerine saygı duyulan bir dünya düzeni kurmak için de çaba harcarlar. Unutulmaması gereken, her basamaktaki çevre kavramının tüm ötekilerle yakın bir etkileşim içinde olması gereğidir.

Günümüzde kentlerin birçoğu taş, beton, çelik, cam ve asfalt yığını olup, bunların yanında ise yeterince kullanılmayan monoton yeşil kuşaklar veya alanlardan oluşur. Şehir ekolojisi denilince, kentin yaşanacak yer olarak kalitesi akla gelir, estetik ile fonksiyon bir arada ele alınır. Şehircilik açısından “*yaşam kalitesi*” kavramını, hem mimari ve estetik anlamda hem de havası, suyu, yeşil alanları ile şehirli vatandaşın çevre sağlığı anlamında kullanılmaktadır.[11]

Kentlerin, iş hayatının stresinden kaçan insanlara, doğayla baş başa kalabilecekleri “*nefes alabilecekleri*” alanlar sunması gerekir. Yeşil alanlar ve hayvanlar, kişinin kendini geliştirmesi için birer araçtır. Çocuklara, kentsel mekanlarda dünyaya gelip aynı zamanda doğayla ilişkiye girebilme fırsatı tanır. İnsan Hakları Avrupa Şartı’na göre kentte, kentliler sağlıklı bir çevrede yaşam hakkına sahiptir. Yerel yönetimler bunu sağlamakla birinci derecede yetkili ve sorumludur. Ayrıca, doğaya saygıyı hedefleyen ve bilhassa çocuklara yönelik bir eğitim geliştirirler.[12] Yerel yönetimler, doğal miraslarını dikkatle koruyan ev sahipleri olmalıdır. Ayrıca, kaynak kullanımını iyileştirmek, çevre kalitesini yükseltmek, temiz ve sağlıklı yerel üretim, ulaşım ve tüketimi teşvik ederek, doğal yapıları korumakla yükümlüdürler. Hepsinin üzerinde, kent ve doğanın birbirini dışlayan kavramlar olmadığı iyice bilinmelidir.[13]

Bu kapsamda, kent yöneticilerine ve yerel yönetimlere birçok görev ve sorumluluk düşmektedir. Bunlardan bazıları; yerel yönetimlerin, doğal ve enerji kaynaklarını, uygun ve akılcı bir biçimde, yönetme ve idareli kullanma sorumluluğu, yerel yönetimlerin kirliliğe karşı politikalar uygulaması, yerel yönetimlerin doğayı ve yeşil alanları koruma yükümlülüğü,

doğayı korumanın toplumsal gururu ve bağlılığı geliştiren bir faktör olmasıdır.

3. Kentsel Çevre Kirliliği ve Önlemler

Çevre sorunları 1970’li yıllarda algılanmaya başlanmıştır. 1970’li yılların başlarına kadar SH (*safety and health - güvenlik ve sağlık*) önemliydi. 1970’li yılların ortalarında bunlara bir de çevre ilave edilerek, SHE (*safety, health and environment - güvenlik, sağlık ve çevre*) anlayışı oluşmuştur.[14]

Çevre kirliliği çok genel anlatımla; ekonomi - ekoloji dengesinin bozulması sonucu oluşmaktadır. Ekonomi - ekoloji dengesini bozan pek çok neden bulunmaktadır ve bunlar aslında birer süreçtir. Toplumsal ve ekonomik kökenli olarak tanımlanabilen bu süreçler, ekoloji üzerinde baskı yaparak çevresel bozulmalara, zararlara yol açmaktadır. Kirliliğe etki eden etmenler toplumsal; (nüfus artışı, yerleşme ve kentleşme, mal ve hizmet tüketimi bağlamında tüketici toplum özellikleri ele alınmakta) ve ekonomik;(ekonominin sektörler bazında mal ve hizmet üretmekte kullandığı teknolojiler ele alınmakta) olarak ikiye ayrılır.[15] Bu noktadan hareketle: *Toplumsal Süreçler*; nüfus artışı, kentleşme ve yerleşme, ortalama tüketim ve tüketici toplumdur. *Ekonomik Süreçler*; sanayi sektörü, enerji sektörü, tarım sektörü, ulaştırma Sektörü’dür.

Bu süreçlerin hemen hepsinde, çevresel bozulma - kirlenmelere neden olan dinamikler ortak paydada toplanabilmektedir. Bunlar:[15] yer seçimi, teknoloji seçimi (eski ve yanlış tercihler), verimsiz kaynak kullanımı, yönetim yanlışları (bilinç eksikliği), politik tercih, önlemlerin yetersizliğidir.

Çevre politikası ve çevre stratejileri, kuruluşun çevre yönlerinin, faaliyetlerine entegrasyonu için başlangıç noktasıdır. Çevre yönetim sistemleri ve çevre denetimleri, politika ve amaçların gerçekleştirilmesi için sistemli bir yaklaşımın başlıca araçlarıdır. Bunlara ek olarak, çevre hayat boyu değerlendirme metotları geliştirilmektedir. Birçok ülkede, bu araçların kuruluşlarca yasal zorunluluk olmaksızın kullanılması, devletler tarafından teşvik edilmektedir. Aynı zamanda ulusal ve uluslararası kuruluşlar etkin bir çevre yönetimi için bu araçları uygulamaya almışlardır. Sürdürülebilir kalkınma, ancak sürdürülebilir çevre ile birlikte yürütülebilirse ideal olur. Şu anda alınacak önlemler gelecek nesillerin ve günümüz insanların hayati gereksinimleri için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Özellikle hava ve su kirliliği küresel bazda bir etki oluşturduğundan, rüzgârın ve yağmurun etkisiyle dünyanın her tarafına sirayet ettiğinden dolayı tüm dünya devletleri bu olumsuz oluşumdan korunmak için el birliğiyle çalışmaktadırlar.

3.1. Kentsel Çevre Kirliliğinin Nedenleri

Çevre sorunları, insanlar tarafından meydana getirilen “*yapay çevre*” nin doğal varlıklardan oluşan “*doğal çevre*” üzerine olumsuz etkileri, yapay çevrenin sağlık şartlarına uygun olmayışı, doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımı ve çevrenin bu şekilde tahribi sonucu meydana gelmektedir. Çevre sorunlarının yoğunlaşmasında; düzensiz kentleşme, nüfus patlaması, teknolojilerin, insanoğlunun fiziksel ve sosyo-kültürel çevresini etkilemesi gibi faktörlerin önemli rolü vardır.[16] Çevre sorunları toplumların gündemine 1950’li yılların sonlarında girmeye başlamıştır. Son 30 yılda toplumların olayı anlamaları, bilinçlenmeleri ve önlemler almaya başlamaları hızlanmıştır.[17]

Deprem, toprak kayması, su baskını gibi doğal afetlerin ve savaşların neden olduğu çevre sorunlarını bir yana bırakacak olursak, çevrenin ve doğal dengenin bozulması ve canlıların yaşamını tehdit eder hale gelmesi büyük ölçüde, sanayi devriminden sonra başlamıştır.[5]

Doğanın temel fiziksel unsurları olan hava, su ve toprak üzerinde olumsuz etkilerde bulunulduğunda tüm canlı varlıklar da, insanlar dahil, olumsuz yönde etkilenmektedirler. Bu olumsuz etkilenmelerden ortaya çıkan çevre sorunlarına “*çevre kirlilikleri*” denmektedir. Çevre kirliliğinin oluşmasında temel neden, doğanın insan etkinlikleriyle ortaya çıkan atıkları kendiliğinden giderme yeteneğini aşması ve bozmasıdır. Havaya, suya ve toprağa verilen çeşitli atıklar, doğanın bu üç temel unsurunun kimyasal, fiziksel ve biyolojik özelliklerini bozmaktadır.

İnsan, üstün yeteneklere sahip ve üretken bir varlıktır. Bu üretkenliği ile yüzyıllar boyu kendisi için yararlı birçok madde üreterek yapay bir çevre oluşturmakta ve bununla beraber kirlilik de ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu kirlilikleri giderici ve önleyici teknolojiyi geliştirme çabasına son yüzyılda hız verilmiştir. Doğal çevreye zarar vermeyen bir yapay çevre oluşturma bilincine, doğanın “*toplumların çöplüğü*” olmadığı anlayışına yeni yeni ulaşılmaktadır. Öte yandan, insanların meydana getirdiği yapay çevrenin doğal çevreye olumsuz etkilerinin yanı sıra, oluşturulan yapay çevrenin insanların kendi doğasına uygun olmadığı da bir gerçektir. Yapay çevrenin insanlar için kötü şartlar sunuyor olması, başka bir deyişle sağlıklı yapay çevrede bir diğer çevre sorunu olmaktadır.

Sağlıksız yapay çevre sorunları içinde sağlıksız kentleşme ve kırsal yerleşmelerimizin sağlık şartlarına uygun olmayışı, özellikle teknik ve sosyal altyapı yetersizlikleri veya yokluğu yer almaktadır. İnsanlar, gerek doğal gerekse toplumsal birer varlık olarak içinde yaşadıkları yerleşme alanlarında, kentlerde ve kırsal yerleşmelerde temel ihtiyaçlara sahiptir. Temiz su ve hava, iyi besin, sağlık şartlarına uygun bir konut, kanalizasyon, yol, enerji, eğitim ve sağlık hizmetlerinin karşılanması sağlıklı bir yapay çevrenin temel taşlarını oluşturur. Bu temel ihtiyaçların sağlanamaması veya yetersizliği insanların gerek sağlıkları gerekse toplumsal yaşamlarını olumsuz yönde etkiler.[18]

Kentleşme ve sanayileşme, toplumun ekonomik ve toplumsal gelişmesine katkıda bulunan olumlu etmenleri kentlerde toplamakla birlikte hava ve su kirlenmesi, gürültü, sanayi ve yapım etkinlikleri için toprağın aşırı derecede kullanılması gibi çevre üzerindeki olumsuz sonuçları da artırmaktadır.[4]

3.2. Kentsel Çevre Kirliliğinin Kaynakları

Çevreyi kirleten kaynaklar çeşitlilik arz etmekle beraber, genel hatlarıyla evsel, endüstriyel ve doğal olarak üç grupta değerlendirilir.[18] Bunlar; *Evsel Kaynaklar*; kanalizasyon suları, ev çöpleri, ısıtma tesisatından (soba - kalorifer) çıkan uçucu küller, tozlar, yanma dumanları, gazlar, gürültü, foseptikdir. *Endüstriyel Kaynaklar*; sanayi çöpleri, sanayi sıvı atıkları, iri ve hurda çöpler, mezbaha ve ahır atıkları, zirai menşeli koruma ilaçları (pestisitler), gemilerin deşarj ettiği sintine suları, ulaşım araçlarından çıkan egzost gazları, sanayi kuruluşlarının yakma tesislerinden çıkan kirletici toz, gaz, duman, gürültü (sanayi, trafik, hava alanı trafiği), nükleer reaktör atıkları, hastane çöpleri, arıtma tesisi çamurlarıdır. *Doğal Kaynaklar*; bahçe atıkları, cadde süprüntüleri, enkaz ve toprak, maden yatakları, toprak erozyonu, çiftlik hayvanlarının atık ve artıkları, gübreler, çiçek tozu zerreleri, mantar sporları, orman yangınları, volkanik olaylardır.

3.3. Kentsel Çevrenin Korunması

Çevresel karakterin korunması amacıyla yer seçiminde şunlara dikkat edilmelidir. Bunlar; öncelikle sanayi yerleşmelerinin mekanda dağınık bir biçimde yer alarak çevrenin çeşitli noktalarında kirlenmeler meydana getirmesi yerine, belirli yörelerde toplulaştırılması ve kirlenmenin ortak tasviye metodları kullanılarak giderilmesi gerekmektedir. Sanayilerin entegrasyonu yoluyla zararlı atıkların yeni bir üretim sürecinde değerlendirilmesi sağlanarak az atıklı bir topyekün üretim gerçekleştirilmelidir. Sanayilerin yer alacağı yörelerin ekolojik özellikleri araştırılarak hava, su ve toprak gibi alıcı ortamların taşıma heparütlerini belirleyici standartlar saptanmalıdır.

Çevresel korunma yönünden sanayiler aşağıdaki alanların dışında kurulmalıdır. Şöyle ki; önemli tarım alanları, sulama tesisi ve kanallarının bulunduğu alanlar, su toplama havzaları, içme suyu koruma havzaları, su ürünleri üretim yerleri, orman sahaları, rekreasyon - turizm alanları, tarihi çevre, bilimsel değeri olan yöreler, ekolojik özelliklere sahip çevre eğitiminde kullanılabilecek yöreler, milli parkların doğal parçaları, resemler korunmalıdır.

4. Çevre Politikaları

Çevre politikası, ülkelerin çevre konusundaki tercihlerinin ve bu tercihleri yansıtan hedeflerin belirlenmesi ve çevre sorunlarının önlenmesi için benimsenen ilkeler ve alınması gereken tedbirler bütünü olarak tanımlanabilir.[19] Çevre politikaları, her ülkede farklı olmakla beraber insanların sağlıklı bir çevrede yaşaması için çevreyi güvence altına almak, sahip olduğumuz çevresel değerleri sürdürebilmek, insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan zararları ortadan kaldırmak için önlemler ve bu önlemlerin getirdiği maliyetlerin nasıl paylaşılacağı ile ilgilidir. Çevre politikası doğrudan çevreye korumaya yönelik tek bir alan olmayıp hukuk, maliye, şehircilik, sanayi politikaları ile yakın ilişkisi vardır.[20]

İnsan refahı ve mutluluğunun yanı sıra ekonomistler, doğal çevrenin canlı ve cansız öğelerinin korunmasını da hedef olarak benimsemelidirler. Bu nedenle bir ülkede çevre politikaları gerçekleştirilirken, bu politikaların eko-sistemler üzerindeki etkilerinin saptanması, her bir politikanın kısa ve uzun dönemli fayda ve maliyetlerinin belirlenmesi, maliyetlerin bugünkü ve gelecek nesiller arasında nasıl dağıtılacağına tespit edilmesi gerekmektedir. Çevre politikaları, çevre sorunlarının etki alanlarının ulusal sınırlar içinde olmaması nedeniyle, uluslararası işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle çevre politikalarının uygulanabilmesi ve başarılı olma koşulları içinde uluslararası iş birliği yapılması gereği vardır. Uluslararası planda iş birliği yapılırken, başarı koşullarından biri de bilgi ve şeffaflıktır. 1970'li yıllardan beri çevre politikalarını uygulayan ülkelerde çevre politikalarının bir temele dayanması amacıyla ilkeler belirlenmiştir.[20]

Çevre ile ilgili konularda, etkinlik ve verimlilik değişik yollarla sağlanmaktadır:[21] Bunlar; çalışanların çevre koruma çalışmalarına katılımını teşvik etmek, sanayi ve çevre konusunda çalışan yetkililer arasında danışmanlığı teşvik etmek, böylece çevre politikası gereklerinin ve problemlerinin anlaşılmasını sağlamak, ekonomik araçların daha etkin kullanımını sağlamak, kirleten öder prensibine sıkı sıkıya bağlı kalınarak, çevreyi kirletenlere rekabet avantajı sağlama imkânı vermemektir.

4.1. İhtiyat İlkesi

İhtiyat ilkesi, çevre sorunları oluşmadan önce tedbir almayı öngörürken önleme ilkesi, çevre sorunlarının oluşma aşamasında müdahale etmeyi ifade eder. Önleme ilkesi, AB'nin çevre ile ilgili olarak gerçekleştirdiği uygulamalar içinde önem taşımaktadır. Çevre sorunları ortaya çıktıktan sonra azaltılması ve zararın telafi edilmesi yerine, çevre sorunlarını ortaya çıkma aşamasında önlemek, daha etkili bir çözümdür.[20]

Ekoloji gerçeklerinin dayanak oluşturduğu ve çevreyi koruma mücadelesinde birinci sıraya yerleştiği ilk önemli esas önleyiciliktir. Sorunların ortaya çıkmamasına çalışmak, kirlilikle ilgili faaliyetlerin kaynağında önlenip, doğal varlıkların yönetimi bu varlıkların bozulmasına, türlerin yok olmasına sebep olmayacak şekilde uygulanmalıdır. Çevresel felaketlerin olumsuz etkilerine maruz kalarak yok olan insan, hayvan ve eko-sistemler geri getirilememektedir. Çevre konusundaki projelerin hazırlanması ve uygulanmasında da bu noktanın göz önünde bulundurulması zorunludur.[22]

4.2. Önleme İlkesi

Çevre tedbirlerinin, çevre sorunları ortaya çıkmadan alınmasını öngördüğü için özellikle yatırım projelerinin değerlendirilmesi aşamasında önem taşımaktadır. Çevresel Etki Değerlendirmesi uygulamalarının bu aşamada yapılması, ihtiyat ilkesinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Böylece çevreye ilişkin riskler azalmaktadır.[20]

Önleme ilkesinin uygulanması için bilimsel verilerin varlığı şarttır. Ortada bilimsel veriler olmasa bile, idarecilerin risk ve tehlikenin varlığını dikkate alarak gerekli önlemleri düşünüp karar vermeleridir. İdareciler bilimsel belirsizliği, önlem almamanın bir mazereti olarak öne süremeyeceklerdir. Bu ilke ülkemiz çevre mevzuatında açıkça belirtilmemiştir. Ancak imzaladığımız uluslararası metinlerde ve Avrupa Topluluğu'nun mevzuat ve politikasında yer almıştır.[22]

4.3. İşbirliği İlkesi

Çevreyi koruma konusunda işbirliği ilkesi, iki aşamada gerçekleştirilebilir. **Birincisi;** çevre kirletilmeden evvel yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası etkili ve yetkili kurumların bu konudaki çaba ve çalışmalarıdır. **İkincisi ise;** kirletilmiş olan çevreyi temizlemek için kurum ve kuruluşların yapacakları iş birliği ve gayretleridir.

Bu ilke kapsamında devlet, bir düzenleme aracı uygulamaya koymadan önce yapılacak düzenlemeden etkilenecek olan sanayi, ticaret, turizm vb. sektörlerdeki temsilcilerle ve sivil toplum kuruluşları ile bilgi alışverişlerinde bulunur, onların görüşünü alarak uygulamayı gerçekleştirirse, başarı şansı artacaktır. İşbirliği ilkesi, çevre politikası hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik, siyasal yönü ağır basan bir ilkedir.[20]

4.4. Kirlenen Öder İlkesi

Çevreye verilen zararların giderilmesi, devletin çevre koruma ve kirlenmeyi önleme amacıyla alacağı önlemlerin maliyetini çevreyi kirlenenin katlanması gerektiğini ifade eder. Kirlenen öder ilkesi, çevreye verilen zararın sorumlusunun tespit edilmesini ve zararların giderilmesi için ödeme yapmasının sağlanmasını gerektirir. Ancak bu ilke, bir adalet ve ceza normu olmayıp, yasal düzenlemelerle veya başka bir ifade ile devletin tespit edeceği çevre politikası

araçları ile uygulanır. Kirleten öder ilkesi, aslında serbest piyasa ekonomisi felsefesine uygun düşmektedir. Bu kural, çevreyi koruyan ve aynı zamanda maliyeti düşük tekniklerin oluşturulması ve kirletenin kendi inisiyatifinin geliştirilmesini sağlayacaktır.

Öncelikle sözcüklerin çağrıştırdığının aksine bu ilke “kirleten öder” değil, “kirletecek olan ödeyecek” şeklinde düşünülmelidir. Çünkü burada kirleten sözcüğü aslında, olup bitmiş bir durumu değil, ortaya çıkması olası bir durumu göstermektedir. Kısacası buradaki odak noktayı çevreyi kirletebilecek faaliyette bulunmadır; ortaya çıkmış kirlilik değildir. Birinci planda kirlilik ortaya çıkmasını diye alınması gereken önlemlerin maliyetine katlanma anlamına gelir; ikinci olarak da, gerekli önlemlerin alınıp alınmamasına bağlı olmaksızın, ortaya çıkan kirliliğin yarattığı olumsuz sonuçların giderilmesi maliyetinin karşılanmasını gerektirir.

5. Türkiye ve AB Çevre Politikası

Türkiye’de çevre konusunda ulusal politikalar geliştirilmesi gereği ve düşüncesi ilk defa 1972 yılında düzenlenen ve AB çevre politikasının oluşmasında da önemli rol oynayan BM Çevre Konferansı sonrasında ortaya çıkmıştır.[23] Özellikle son yüzyıllarda ekolojik dengeyi süratle bozarak çevre sorunları oluşturan insan, bu sorunların kendine dönmesi ve sağlığını olumsuz yönde etkilemesi üzerine çevre bilincine varabilmiştir. Bu bilinçlenme ile Birleşmiş Milletler tarafından 5 Haziran 1972’de İsveç’in Stockholm kentinde uluslararası “Çevre Konferansı” toplanmış ve dünyamızın karşılaştığı çevre sorunları tartışılmıştır. Konferansın sonunda 5 Haziran günü “Dünya Çevre Günü” olarak ilan edilmiştir.[18]

Türkiye, 1980’li yıllardan bu yana çevrenin korunmasına yönelik bir mevzuata sahiptir. Bu mevzuat dünya ekonomisi ve siyaseti ile paralel bir şekilde hareket etmektedir. Çevre ve doğal kaynakların korunması hakkındaki AB politikalarının önemi 1980’lerden bu yana artmıştır. AB Çevre Mevzuatı incelendiğinde, çevrenin korunmasına hizmet eden düzenlemelerin ve bu mevzuatla gelen standartların giderek sıklaştığıdır. Mevzuata uyum bu noktada, Türk Çevre Mevzuatının geriye gidişlerini engelleyecek ve bu yola bir kez girildiğinde dönüşü olmayacaktır.[24]

AB Konseyi, 23 Mart 1992 tarihli 880 nolu direktifi ile AB’nin çevre etiket sistemini oluşturmuştur. Bu sistem ile çevre üzerinde etkisi azaltılmış ürünler çevre etiketi ile ödüllendirilmektedir. Sistemin amacı; çevreye zararı azaltılmış ürünlerin tasarımını, üretimini ve pazarlamasını geliştirmek bu ürünleri çevre etiketi ile ödüllendirmek ve tüketicileri çevre konusunda bilinçlendirmektir.[25]

Çevreyle ilgili müktesebat genellikle direktifler halinde olan çok sayıda önlemi içermektedir. Genel anlamda AB çevre mevzuatı çevresel kalite kontrolü, kirlilik, üretim süreçleri, prosedürler ve prosedürel haklarla beraber ürünleri de kapsamaktadır. Çevresel etki değerlendirmeleri, çevre konusundaki bilgilere erişim, iklim değişikliğiyle mücadele gibi yatay konuların yanı sıra hava, atıkların değerlendirilmesi, su, doğa korunması, endüstriyel kirlilik kontrolü, kimyasallar ve genetik olarak değişime uğramış ürünler, gürültü, nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma gibi konular çevre konusuna dâhildir.

Avrupa’da yaşayan insanlar çevrenin korunmasına büyük önem vermektedir. AB’de 30 yıldır izlenen çevre politikası, çevreyi korumak için çok geniş kapsamlı bir sistemin kurulmasını sağlamıştır. AB dünyanın en gelişmiş ve eksiksiz çevreyi koruma yasalarına sahiptir. 1992 senesinde yapılan değerlendirme sonucu pek çok alanda ilerleme kat edildiği

anlaşmıştır.[26] Hava kirliliğinin azaltılması ve daha sağlıklı içme suları gibi önemli değişimlere rağmen, çevre müktesebatı gelişmeye devam etmektedir. “*Yeni Çevre Eylem Planı*” dört öncelik alanı belirler. Bunlar; İklim Değişikliği, Doğa ve Biyolojik Çeşitlilik, Çevre ve Sağlık, Doğal Kaynaklar ve Atıklardır.

1972 yılında hazırlanan Topluluğun Birinci Çevre Eylem Programı'yla uygulamaya koyulan çevre politikası, Avrupa Tek Senedi ile birlikte Roma Antlaşması'na eklenerek bir topluluk politikası halini almıştır. AB'nin çevre politikasının hedefi çevrenin korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların tasarruflu ve rasyonel kullanımınıdır. Bu hedeflerin yanı sıra AB çevre politikası, bölgesel ve küresel çevre sorunlarının ele alınabilmesi için uluslar arası düzeydeki girişimlerin artırılmasını da desteklemektedir. Çevre alanında politikalar, ilgili hükümlerden etkilenen alanlara bağlı olarak farklı karar alma yöntemleriyle belirlenir. Ancak bu alanda çoğunlukla işbirliği yöntemine göre karar alınır.

1986'da kabul edilen Tek Senet ile birlikte Topluluk ilk kez çevre alanında yetki kazanmış ve Tek Senet'in VII.Başlığı, çevre alanındaki Topluluk faaliyetlerinin esaslarını tanımlamıştır. Tek Senet ile değiştirilen Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşma (Roma Antlaşması) esas itibarıyla, çevre konusunda bir Topluluk politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasını temin etmektedir. AB'yi kuran Maastricht Antlaşması da, çevreye saygı duyan sürdürülebilir bir gelişmenin desteklenmesini hedeflemiştir.[24]

Artan çevre bilincine paralel olarak, bir yandan uygulanan Çevre Eylem Programlarının diğer yandan ilgili mevzuat kapsamının genişlemesiyle birlikte çevre politikası, zaman içerisinde giderek önem kazanmıştır. Amsterdam Antlaşması (1997), “*Sürdürülebilir Kalkınma*” yı AB'nin hedefleri arasına almak ve çevrenin korunmasını, başta tek pazara ilişkin konular olmak üzere tüm diğer Topluluk politikalarına eklemek suretiyle çevre politikasını merkezi konuma yükseltmektedir.[27] Amsterdam Antlaşması'nın 174/2.maddesi, Avrupa Çevre Politikası'nın dayanacağı, Üye Ülkelerin somut yükümlülüklerine entegre edilmesi gereken ve gelecekte oluşacak mevzuatın yorumlanmasında yol gösterici bir vasıta olarak hizmet edebilecek ilkeleri sıralamaktadır. Bu ilkeler; (*bütünleyicilik, yüksek seviyede koruma, ihtiyat, önleme, kaynaktan önleme, kirlenmeden öder ilkeleridir*) tüm karar alıcılar için yol gösterici temel prensiplerdir.[24]

Aarhus Sözleşmesi öncesinde; Dobris (1991), Lucerne (1993) ve Sofya (1995) kentlerinde gerçekleştirilen Avrupa için Çevre Bakanlar Konferansı toplantılarında, AB bölgesindeki çevresel korumada işbirliğinin geliştirilmesini sağlamaya yönelik, alınan kararlar önemli destek sağlamıştır. Bu toplantılarda sivil toplum örgütlerinin, iş dünyası ve ticaret kuruluşlarının aktif katılımı kabul edilmiştir.[28]

Aarhus Konvansiyonu, 23-25 Haziran 1998'de Danimarka'nın Aarhus kentinde yapılan Avrupa için 4.Çevre Bakanlar Konferansı'nda kabul edilmiştir. Konvansiyonu 39 ülke ve AB imzalamıştır. Bu konvansiyon, yeni bir çevre anlaşmasıdır. Çevre hakları ile insan haklarını birleştirmektedir. Bunlar; insan hakları olarak çevre hakları ve bilgiye ulaşımın önemi ve kamunun katılımı, sürdürülebilir ve çevreye uyumlu gelişme konusunda adaletle ulaşımıdır.[24] Sözleşmenin amacını düzenleyen birinci maddesi; bugün ve gelecek kuşakların her bireyin sağlık ve refahını temin için elverişli bir çevrede yaşaması için, bu Sözleşmeyi taraf olarak imzalayan devletlerin çevreye ilişkin bilgilere erişme, çevreye, kararlara, toplumun katılımını sağlama ve yargı yoluna başvurma haklarını garanti edeceği hükmünü getirmiştir. Türkiye henüz bu Sözleşmeyi imzalamamış olup, Millet Meclisi'nde konu

hakkında çalışmalar sürdürülmektedir.[28]

30 Ekim 2001'de yürürlüğe giren Aarhus Sözleşmesi esasında bölgesel düzeyi aşan bir sözleşme olmasına karşın AB tarafından imzalandığı ve onaylanma süreci de tamamlanmak üzere olduğu için AB ölçeğinde önemli bir hukuki metin niteliğini taşımaktadır. Nitekim AB'nin organlarınca yapılan bazı ön anlaşmalarda çeşitli fırsatlarla üye devletlerin ve hatta aday ülkelerin bu sözleşmenin gereklerine uymasından söz edildiği görülür. Sözleşmenin başlığına bakıldığında onun ana konusunun katılımın önemli ve birbirine bağlı üç boyutunu kapsadığı ve bu boyutlara ilişkin hakları düzenlediği gözlenir. Bunlar bilgi ve belgeleri edinme, çevresel yönetim sürecine katılım, idari ve yargı yollarına başvurmaktır. Sözleşmenin çarpıcı bir özelliği de çevre hakkına, dolaylı bir söylemle de olsa yer veren ilk evrensel hukuki metin olmasıdır.[29] Çevre müktesebatının ulusal mevzuata aktarımı ve uygulanması gereklidir. Öncelikle tamamlanması gerekenler; topluluk çerçeve mevzuatı (bilgi ve çevresel etki değerlendirmesine erişimi içerir), topluluğun taraf olduğu uluslararası anlaşmalara dayanan önlemler, küresel ve sınır ötesi kirliliğin azaltılması, biyolojik çeşitliliği korumayı amaçlayan doğa koruma mevzuatı, iç pazarın işlenmesini sağlayacak olan önlemler (ürün standartları gibi) konulardan oluşmaktadır.

Çevre müktesebatının uygulanması ve yaptırımı için güçlü ve iyi donatılmış bir idare mekanizması gereklidir. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 6.maddesi doğrultusunda, çevre korumasına dair şartların diğer politika alanlarıyla birleştirilmesi sürdürülebilir bir kalkınmaya katkıda bulunmak için tasarlanmalıdır.[30]

Yapısal Politikalar İçin Ön Ulaşım Kaynağı (ISPA), bir diğer mali yardım programıdır. Katılım öncesinde çevre ve ulaşım gibi alanlarda kullanılacak olan ve kullanım alanı açısından birliğin "Uyum Fonu" ile benzerlik taşır. ISPA programı için 2000-2006 yılları arasında her yıl için 1 milyar Euro ayrılmıştır.[31] MDAÜ'lerin (Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri) AB tam üyeliğine kadar faydalanacakları ve 2000 yılı itibarıyla uygulamaya koyulmuş bir mali yardım programı olan (ISPA) Yapısal Politikalar İçin Ön Ulaşım Kaynağı, bünyesinden her sene aday ülkelere çevre, ulaşım ve teknik yardım konularında AB mevzuatına uyum sağlamaları için yardım yapılması öngörülmektedir. Çevre konusunda aday ülkelerin AB mevzuatına uyum sağlamasını hedefleyen ISPA, aşağıdaki öncelikli alanları belirlemiştir:[30] Bunlar; çevrenin korunması, çevre kalitesinin iyileştirilmesi, İnsan sağlığının korunması, doğal kaynakların akılcı ve temkinli kullanılmasının sağlanmasıdır. Bu çerçevede, ISPA programı altında; içme suyu temin edilmesi, atık suların işlenmesi, katı atıkların işlenmesi, hava kirliliğidir.

Avrupa Birliği genişleme sürecinde, Türkiye Katılım Ortaklığı belgesini imzalamıştır. Katılım Ortaklığı'nın içerdiği ilke, öncelik, ara hedef ve koşullara ilişkin 8 Mart 2001 tarihli Konsey Kararı'na (2001/235/EC) göre çevre alanında; bu alandaki AB Müktesebatı'nın iç hukuka aktarımı için yönerge bazında ayrıntılı bir program oluşturulması, ÇED Yönergesi'nin iç hukuka aktarılması, Uyum için gereken harcamalar ile bunları karşılayacak gerçekçi kamu ve özel finansman kaynaklarını yıl bazında hesaplayan bir plan çerçevesinde, bir yatırım maliyeti finansman planı geliştirilmesidir.[30]

Sonuç

Çevre duyarlılığı ve çevre bilincinin yerleşik kılınabilmesi ve herkesin bu donanımına ulaşabilmesi bazı koşullara bağlıdır. Esasen bu koşullar, küreselleşmenin mekansal etkilerinin somut olarak algılanabilmesine ve bu noktadan hareketle yerel düzeyden başlayarak ulusal boyutta rasyonel ve tutarlı mekansal politikaların üretilmesine zemin hazırlayıcı niteliktedir. Bu boyutuyla ortaya konan ve yerleşik kılınması için bazı koşulların hayata geçirilmesine bağlı olan çevre duyarlılığı ve çevre bilinci kavramları, küreselleşmenin mekansal etkilerinde görülen olumsuz unsurların, karşısında çözümler sunabilen birer araç olarak algılanmalıdır.

Bu kapsamda; en geniş kapsamlı küresel anlaşma Birleşmiş Milletler tarafından 5 Haziran 1972'de İsveç'in Stockholm kentinde uluslararası "*Çevre Konferansı*" toplanmış ve dünyamızın karşılaştığı çevre sorunları tartışılmıştır. Konferansın sonunda her yıl 5 Haziran günü "*Dünya Çevre Günü*" olarak ilan edilmiştir. Buna paralel AB'de aynı yıl hazırlanan "*Topluluğun Birinci Çevre Eylem Programı*"yla uygulamaya koyulan çevre politikası, Avrupa Tek Senedi ile birlikte Roma Antlaşması'na eklenerek bir topluluk politikası halini almıştır. Çevre ve doğal kaynakların korunmasına yönelik AB politikalarının önemi 1980'lerden bu yana daha da artmıştır.

Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşma (Roma Antlaşması) esas itibariyle, çevre konusunda bir Topluluk politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasını temin etmektedir. Topluluk, ilk kez 1986'da kabul edilen Tek Senet ile birlikte çevre alanında yetki kazanmıştır. Avrupa Topluluğunu daha kapsamlı hale getiren AB'ni kuran Maastricht Antlaşması da, sürdürülebilir bir gelişmenin çevreye saygı duyularak ve korunarak gerçekleştirilmesini hedeflemektedir.

AB, dünyanın diğer ülkelerine göre en gelişmiş ve eksiksiz çevreyi koruma yasalarına sahip ve samimi olarak bunları uygulamaktadır. 1992 senesinde yapılan değerlendirmeye "*Yeni Çevre Eylem Planı*" hayata geçirilmiş; İklim Değişikliği, Doğa ve Biyolojik Çeşitlilik, Çevre ve Sağlık, Doğal Kaynaklar ve Atıklar gibi dört ana konuya odaklanılmıştır.

Artan çevre bilinciyle birlikte çevre politikaları zaman içerisinde giderek önem kazanmıştır. "*Sürdürülebilir Kalkınma*" yı Amsterdam Antlaşması (1997) ile AB'nin hedefleri arasında alarak başta tek pazara ilişkin konular olmak üzere çevrenin korunmasını, tüm diğer Topluluk politikalarına eklemek suretiyle çevre politikasını merkezi konuma yükseltmektedir.

Aarhus Sözleşmesi öncesinde; Dobris (1991), Lucerne (1993) ve Sofya (1995) kentlerinde gerçekleştirilen Avrupa için Çevre Bakanlar Konferansı toplantılarında, AB bölgesindeki çevresel korumada işbirliğinin geliştirilmesini sağlamaya yönelik, alınan kararlar önemli destek sağlamıştır. Aarhus Konvansiyonu, 23-25 Haziran 1998'de Danimarka'nın Aarhus kentinde yapılan Avrupa için 4.Çevre Bakanlar Konferansı'nda kabul edilmiştir. Bu konvansiyon, yeni bir çevre anlaşmasıdır. Çevre hakları ile insan haklarını birleştirmektedir. 30 Ekim 2001'de yürürlüğe giren Aarhus Sözleşmesi esasında bölgesel düzeyi aşan bir sözleşme olmasına karşın AB tarafından imzalandığı ve onaylanma süreci de tamamlanmak üzere olduğu için AB ölçeğinde önemli bir hukuki metin niteliğini taşımaktadır.

Yaşam alanları ve kentlerin daha yaşanılabilir yerler olması ve teknolojik gelişmeyle paralel çevre kirlenmesinin önlenmesine yönelik başta AB olmak üzere ülkemizde ve diğer ülkelerde de çevre bilinci her geçen gün artmaktadır. Küreselleşen dünyamızda, her alanda olduğu gibi çevre boyutunda da sürdürülebilirliğin sağlanması beklenen, istenen ve hedeflenen bir durumdur.

Kaynakça

- [1] KELEŞ Ruşen ve ERTAN, Birol. Çevre Hukukuna Giriş, Ankara: İmge Yayınları, Ocak 2002, s.13.
- [2] DEMİRCİOĞLU, Bünyamin. “Ege Bölgesindeki Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları”, Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Eylül 1986, s.11.
- [3] ARAT, Zeynep. “Türkiye’de Ekolojik ve Ekonomik Karar Mekanizması ve Öneriler”, Ekolojik Temele Dayalı Bölge Planlama Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri, Semra ATABAY (Ed.), İstanbul: YTÜ Yayın No: MF.SMP-98.0352, 18 - 19 Ocak 1996, s.81.
- [4] KELEŞ Ruşen ve HAMAMCI, Can. Çevrebilim, Ankara: İmge Kitapevi, Mayıs 1993, s.21.
- [5] ÜNLÜ, Halil. “Sanayi Açısından Çevreye Yaklaşım”, İstanbul Sanayi Odası Çevre Çalışmaları, Nurdan SİRMAN ve Neşe ERİŞ (Der.) İstanbul: ISO Yayınları, Aralık 1994, s.7.
- [6] ÜRÜN, Halil. “Çevre Bilinci ve Belediyecilik”, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, Vecdi AKYÜZ ve Seyfettin ÜNLÜ (Der.), İstanbul: İlke Yayınları, Cilt II, 1996, s.141.
- [7] KATES, Robert W. “Çevrenin İnsanlarca Algılanışı”, Yerleşim ve Çevrebilim Sorunları Kuram ve Uygulama, Haluk PAMİR (Ter.), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, Olgaç Matbaası, 1984, s.240.
- [8] İNCEDAYI, Deniz. Çevre Tümdür (Çok Boyutlu Bir Olguya Bütüncü Bakış), İstanbul: Bağlam Yayınları, Ağustos 2002, s.18.
- [9] ÖZENÇ, Mustafa. “Çevre Sorunlarının Ekonomik ve Endüstriyel Yönü ile Kalkınmaya Etkileri”, Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması, İstanbul: YASED Yayını, No: 39, 1991, s.171.
- [10] İNAM, Ahmet. “Çevrelenmiş Bir Çevrede İnsan Olma Savaşı”, Dünya: Gönülden Gönüle, Ankara: METU Yayınları, 2003, s.34.
- [11] KIŞLALIOĞLU, Mine ve BERKES, Fikret. Çevre ve Ekoloji, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990.
- [12] TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim Avrupa Birliği ve Türkiye ve Yerellik, İstanbul: IULA Yayınları, Aralık 2003, s.127.
- [13] ERBAY Yusuf ve YENER, Zerrin. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, İstanbul: Wald Yayınları, Eylül 1999, s.88.
- [14] DİNÇLER, Güngör. “Sanayide Çevre Koruma ve Çevre Güvenliği”, Çevre Şubesi 2000 Yılı Ocak - Haziran Dönemi Çevre Seminerleri Notları, İstanbul: İSO Yayınları, No: 2000/ 8, Haziran 2000, s.93.
- [15] DEMİR, Nazmiye. Seçilmiş Bazı Sektörlerde Kaynakların Verimli Kullanılmayışının Yarattığı Çevre Sorunları, Ankara: MPM Yayınları, No: 553, 1995, s.6.
- [16] FİSUNOĞLU, Mahir. 2000 Yılına Doğru Türkiye, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Şubat 1987, s.63.
- [17] KULELİ Ömer ve SONAT, Arslan. “Çevre Politikaları”, Türkiye’de Çevre, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı, 1990, s.5.
- [18] ÜZÜLMEZ, Müslüm. Döküm Sanayi ve Çevre, İstanbul: Diyar Matbaacılık, 1993
- [19] KELEŞ, Ruşen. Türkiye’nin Çevre Politikası, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1987, s.11.
- [20] MUTLU, Ayşegül. Çevre Ekonomisi Politikalar, Uygulamalar ve Türkiye, İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 15, 2002, s.85.
- [21] BULUT, Halil İ., EMİR, Mustafa ve ÖRS, Hüseyin. “Az Gelişmiş Ülkelerde Ekonomik Kalkınma ile Çevre Koruma Amaçlarının Uyumlaştırılması”, Ekonomik Büyüme ve Çevre

- Korunması, İstanbul: Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği (YASED) Yayını, No: 39, 1991, s.23.
- [22] TURGUT, Nükhet ve AYDEMİR, Güneşin. Çevrecinin Rehberi (Haklarımız - Fonlarımız), Ankara: Küresel Denge Derneği Yayını, 2004,
- [23] Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, 2001, s.93.
- [24] EKMEZTOGLOU, Thisvi, BALODIMOS Athanassios ve BUDAK Sevim. Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye’nin Uyumu, İstanbul: İKV Yayınları, Eylül 2001, s.8.
- [25] ERGÜN, Özden. “Avrupa Birliği Çevre Etiketleri Sistemi”, Avrupa Birliği’nde Ekolojik Etiketler ve Ekolojik Tekstil Ürünleri, İstanbul: İGEME Yayınları, Ekim 1996, s.7.
- [26] RUIGE Jonh A. & CASTENMİLLER, A. Localization of Europa, Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2001, s.47.
- [27] Avrupa Birliği, Türkiye Kavramlar Sözlüğü, İstanbul: İKV Yayınları, Mayıs 1999, s.32.
- [28] Zerrin TOPRAK, “Çevre Koruma ve Kullanma Dengesinin Sağlanmasında Yönetim Etkisi”, Yerel Gündem 21 Birlikteliğinde Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Hakkı İ.KARAMANDERESİ ve Hikmet YAVAŞ (Ed.), İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2001, s. 74
- [29] TURGUT, Nükhet. “Birey ve Örgütlerin Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Hukukundaki Rolü”, Avrupa Birliği’nde Mekan Planlama Stratejileri - Ekonomik ve Ekolojik Perspektifler Uluslar Arası Sempozyumu, Semra ATABAY (Ed.), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, Sayı: MF.ŞBP-2002.004, 10 - 11 Aralık 2001, s.18.
- [30] ERÇİN, Erhan. Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye, İstanbul: İKV Yayınları, Ağustos 2002, s.80.
- [31] AKTAR, Cengiz. Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.37.